

Friedrich Laux, *Die Äxte und Beile in Niedersachsen I (Flach-, Randleisten- und Absatzbeile)*, „Prähistorische Bronzefunde”, Abt. IX, Bd. 23, Stuttgart 2000, ss. 239, tabl. 101

Friedrich Laux, *Die Äxte und Beile in Niedersachsen II (Lappen-, Tüllenbeile, Tüllenmeißel und -hämmer)*, „Prähistorische Bronzefunde”. Abt. IX, Bd. 25, Stuttgart 2005, ss. 110, tabl. 61

Podstawowym celem prac ukazujących się od kilkudziesięciu lat w ramach serii „Prähistorische Bronzefunde” jest uporządkowanie i przedstawienie zbiorów obejmujących poszczególne kategorie wyrobów brą-

zowych. Dwa tomy pióra Friedricha Lauxa, które ukazały się w ramach działu IX, prezentują siekiery brązowe z terenu Dolnej Saksonii. Praca podzielona została na dwie części, z których pierwsza, omawiająca

siekierki płaskie, z podniesionymi brzegami i z piętka, została wydana w roku 2000, natomiast część drugą, prezentującą siekierki ze skrzydełkami i z tulejkami, a także dłuta i młotki zaopatrzone w tulejki, wydano 5 lat później.

Oba tomy skonstruowane są zgodnie z zasadami prezentowanymi we wcześniejszych tomach PBF. Tom pierwszy składa się z wprowadzenia, obszernej części analitycznej przedstawiającej zebrany materiał źródłowy, podsumowania, dwóch aneksów i 101 tablic.

Krótkie wprowadzenie w tomie pierwszym zawiera informacje na temat sytuacji geograficznej i kulturowej Dolnej Saksonii. Autor podkreśla, że cechy geomorfologiczne tego regionu pozwalały na niezależne funkcjonowanie dwóch modeli ekonomicznych: rolniczego, związanego z kulturami wstęgowymi na południu i mezolitycznego, nawiązującego do grup Erteb, Ile-Ellebeck na północy. Pokrótkę przedstawiono tam też znaleziska najstarszych siekier, wykonywanych najpierw z surowców kamiennych, a następnie z miedzi, na tle poszczególnych kultur neolitycznych.

Aby przybliżyć kontekst występowania analizowanych siekier, we wstępie przedstawiono także horyzonty, fazy i grupy wydzielone na podstawie depozytów oraz grobów odkrytych w Dolnej Saksonii i zawierających ten rodzaj zabytków.

Obszerny rozdział źródłoznawczy zawiera analizę formalną siekier przedstawioną od form prostych (siekierki płaskie) przez siekiery z podniesionymi brzegami aż do bardziej złożonych siekier z piętka. Szczegółowe przedstawienie każdego z tych trzech głównych typów zabytków poprzedza krótka informacja o podjętych dotychczas próbach systematyzacji i zbiorczego ujęcia tej grupy zabytków. W obrębie trzech głównych typów wydzielono kilkadziesiąt grup, wariantów i form. Osobno przedstawiono zabytki, które reprezentowane są jako pojedyncze egzemplarze, a tym samym nie tworzą, zdaniem Autora, osobnego typu/wariantu, a także zabytki pochodzące z nieznanymi stanowisk. W obrębie typów/wariantów zamieszczono szczegółowy opis każdego zabytku należącego do danej grupy, zawierający informacje o miejscu jego odkrycia (tam, gdzie to możliwe), wymiarach, miejscu przechowywania wraz z numerem inwentarza oraz przypis do rysunku znajdującego się w dalszej części pracy. Scharakteryzowano także cechy wyróżniające poszczególne typy i warianty oraz zasięg ich występowania. Łącznie część analityczna, a właściwie katalogowa, objęła 1067 zabytków.

Po tak niezwykle szczegółowym przedstawieniu materiałów nieco razi niezwykle skromne, bo zaledwie pięciostronicowe podsumowanie, stanowiące ko-

lejną część pracy. Autor, jak sam to podkreśla, podjął w nim próbę zarysowania nie tylko sekwencji pojawiania się kolejnych głównych typów siekier, ale także ich rozprzestrzenienia na omawianym terenie. Pojawienie się kolejnych typów zabytków łączone jest z oddziaływaniami kulturowymi płynącymi przede wszystkim z południa i południowego-wschodu. I tak np. płaskie siekiery o trapezowatym zarysie należą, zdaniem Autora, do przejawów oddziaływań z południowego-wschodu widocznych w późnomegalitycznych kulturach Europy Zachodniej, na które składały się odrębne formy budownictwa i obrządku pogrzebowego, a także zmiany w formach i zdobieniach ceramiki. Jako wpływy wschodnie uznaje on natomiast nieco późniejsze siekierki z podniesionymi brzegami, łączone z kulturą unietycką i centrum metalurgicznym zlokalizowanym w górach Harzu. Obecność niektórych typów zabytków, jak chociażby powszechnie występujących w strefie niżowej siekier typu Emmen, interpretowana jest jako świadectwo istnienia na tym terenie już od neolitu „szlaku handlowego”. Analizując przestrzenną dystrybucję poszczególnych typów, Autor wskazuje na ważną rolę Wezery, która początkowo stanowi wyraźną granicę występowania zabytków, natomiast już w fazie Sögel-Wohlde sytuacja ta ulega zmianie i analizowane zabytki występują po obu stronach rzeki.

Pod koniec tej samej fazy w strefie niżowej Dolnej Saksonii widoczne są wpływy z Europy Zachodniej, zwłaszcza z Bretanii i Normandii, które są potwierdzone obecnością siekier z piętka zdobionych plastycznymi żeberkami, a pochodzących z depozytów odkrytych m.in. w Schinna czy Hüvede. Ten typ siekier upowszechnił się dość szybko w północnoniemieckiej strefie niżowej.

Konkludując, Autor przedstawia pokrótce rozwój form siekier odkrytych na terenie Dolnej Saksonii, który miał charakter linearny – od siekier z podniesionymi brzegami, uznanymi w większości za importy, do siekier z piętka.

O wiele bardziej interesujący od katalogowego zestawienia zabytków wydaje się pierwszy z dwóch krótkich załączników, który jest przyczynkiem do studiów na funkcję siekier z podniesionymi brzegami i piętka pochodzących z zespołów grobowych. Drugi załącznik stanowi próbę identyfikacji nieznanymi stanowisk, z których pochodzą siekierki znajdujące się obecnie w Muzeum w Lüneburgu.

Autor wskazuje na fakt, że tylko ściśle określone typy siekier z podniesionymi brzegami i piętka występują w zespołach grobowych, niektóre pojawiają się w nich sporadycznie, a jeszcze inne w ogóle nie są

rejestrowane na cmentarzyskach. Podczas analizy funkcji poszczególnych typów siekier kluczowa wydaje się rekonstrukcja oprawy tego narzędzia. Choć dotychczas na terenie Dolnej Saksonii nie odkryto pozostałości drewnianych trzonek do siekier, a jedynie brązowe zaciski stabilizujące mocowania. W niektórych jednakże grobach zaobserwowano zaciemnienia będące negatywami trzonek i na tej podstawie udało się zrekonstruować ich długość. Analogie z pochówków w kłodach drewnianych z Jutlandii wskazują, że siekiery musiały być oprawione tak, aby zmieściły się do wąskich trumien, a ułożone były równolegle do boku zmarłego, z ostrzem zlokalizowanym przy głowie. Ten typ opraw jest potwierdzony przez ryt na kamiennej płycie z Anderlingen w Dolnej Saksonii. Bardzo istotny jest również fakt, że ślady stylisk pochodzą wyłącznie z grobów, a nie ma ich wśród licznych znalezisk torfowych. Te ostatnie są reprezentowane przez siekiery pozbawione śladów użytkowania, tak jak ma to miejsce w skarbach. Autor w zaledwie jednozdaniowej wypowiedzi skłania się wprawdzie do interpretacji tych znalezisk w kategoriach kultowych, wątek ten jednak nie jest rozwijany w dalszej części tekstu. Zbyt mało oprawionych siekier pochodzących z grobów nie pozwala na jednoznaczne ustalenie ich pierwotnej funkcji. Kolejna z prób określenia funkcji siekier zakładała badanie ich współwystępowania w zespołach z innymi typami broni. W 22% analizowanych grobów zarejestrowano zestaw składający się z broni kolnej (sztylet), siecznej (siekiery) i miotającej (groci-ki strzał). Kombinacje różnych typów broni przedstawiono w postaci dwóch tabel z zestawieniami ilościowymi analizowanych zabytków. U progu starszej epoki brązu skład zestawów ulega zmianie: siekiery z piętka nie występują razem z grotami strzał, które są przecież powszechnym zabytkiem z inwentarzy grobowych. Natomiast zarówno groty, jak i siekiery, które prawdopodobnie w tym czasie także należą do broni miotającej, występują wspólnie ze sztyletami. Jest to interpretowane jako zmiana techniki walki, ale także w tym miejscu Autor nie rozwija tej myśli i poprzestaje na ogólnym stwierdzeniu, że siekiery z podniesionymi brzegami należały do broni siecznej, a z piętka do broni miotającej. W podobny sposób zanalizowano współwystępowanie poszczególnych typów broni w kurhanach, efektem czego jest stwierdzenie, że siekiery z piętka pojawiły się w zaledwie 20% wszystkich zespołów zawierających uzbrojenie. Z tego powodu Autor zastanawia się, czy w takim razie zasadne jest zaliczanie siekier z piętka do broni, a nie do narzędzi.

Pomimo szczegółowo przedstawionych danych ilościowych i typologicznych, Autor nie próbuje wyjść

poza utarte i powtarzane od wielu lat poglądy dotyczące kultowej funkcji niektórych typów siekier, zmian technik walki towarzyszących zmianom inwentarzy grobowych czy wreszcie zasadności zaliczania pewnych typów siekier do broni, a innych do narzędzi. Żaden z tych interesujących wątków nie został rozwinięty, brakuje również prób przedstawienia analogii do przemian w uzbrojeniu chociażby w strefie egejskiej, której oddziaływanie na północną Europę były sygnalizowane w literaturze już wiele lat temu.

Omawiana część pierwsza znalazła swoją kontynuację w kolejnym tomie pióra tego samego Autora, który w analogiczny sposób przedstawił siekiery z bocznymi występami i tulejkami oraz dłuta i młotki z tulejką (*Tüllenhammer*). Podobnie jak tom pierwszy, kolejną część rozpoczyna krótka charakterystyka tła geograficznego, na które składają się tym razem nie dwie, a trzy strefy. Następna część wprowadzenia dotyczy ogólnie zarysowanych problemów z datowaniem poszczególnych typów analizowanych zabytków, które występują w skarbach zawierających przede wszystkim przedmioty o „szerokiej” chronologii. Autor wspomina też o problemie korelacji sekwencji chronologii względnej wypracowanej dla grobów i chronologii skarbow, z których pochodzi większość analizowanych siekier. W ustalaniu chronologii zabytków trudno też posiłkować się formami naczyń, w których pierwotnie zdeponowano skarby, ponieważ, pomimo relacji pisanych o ich istnieniu, niezwykle rzadko się zachowywały, a jeśli już taki fakt miał miejsce, to forma naczyń znacznie odbiegała od tych znanych ze stanowisk sepulkralnych. Chronologia względna ustalona została głównie na podstawie analiz współwystępowania cech formalnych i zdobień na siekierkach oraz porównywania uzyskanych rezultatów z zespołami zawierającymi zabytki o „wąskiej” chronologii, np. szpile typu Bahrendorf, datowanych głównie na IV okres epoki brązu. Rozważania te pokazały, że sekwencja występowania typów siekier ze skrzydełkami i tulejami tylko częściowo pokrywa się z systemem chronologicznym O. Monteliusa, a jedyną wyraźną tendencją jest stopniowe zmniejszanie się rozmiarów tych zabytków.

Kolejny rozdział to, podobnie jak w części pierwszej, obszerny katalog obejmujący łącznie 430 zabytków. Większość z nich (418) to siekiery, a pozostałe to dłuta z tuleją (10) i tzw. młotki z tuleją (2 egzemplarze). Sam katalog skonstruowany jest według takiego samego schematu jak część pierwsza.

Podsumowanie zawiera uwagi o charakterze zespołów, z których pochodzą analizowane zabytki, a są to prawie wyłącznie skarby i znaleziska luźne. Pokrótkę przedstawiony został geograficzny kontekst odkry-

tych skarbów i ich związek z dorzeczami największych rzek Dolnej Saksonii, takimi jak Ems, Wezera, Leine czy Aller, brak ich natomiast całkowicie nad Łabą. Poszczególne typy zabytków zostały tu przedstawione jako świadectwa kontaktów i wpływów kulturowych, a tylko nieliczne siekiery i dłuta zostały uznane za formę rodzimą. Zdaniem Autora, importom siekier do Dolnej Saksonii towarzyszyło przenoszenie się idei i elementów religii, za czym miały przemawiać zróżnicowane geograficznie składy depozytów brązowych. To zróżnicowanie zostało następnie szczegółowo przedstawione, a wskazano w nim, podobnie jak w części pierwszej, na współwystępowanie lub wykluczanie się różnorodnych typów artefaktów (np. na fakt, że siekiery nigdy nie występowały razem z mieczami), a także na liczbę siekier w poszczególnych typach depozytów. Ta zależność została powiązana z przestrzenną dystrybucją depozytów: skarby zawierające 2 siekiery koncentrowały się na terenach na zachód od Wezery, a zawierające 1 lub 3 siekiery na wschód od niej. Specyficzna lokalizacja skarbów odzwierciedla, zdaniem Autora, sposoby składania ofiar charakterystyczne dla niewielkich społeczności, a może nawet poszczególnych osób. Za tzw. depozyty indywidualne, czyli będące uprzednio czyjąś osobistą własnością, uznał on zespoły składające się z przedmiotów noszących ślady długotrwałego użytkowania. Dalsza część omawianego rozdziału dotyczy interpretacji skarbów tzw. wotywnych lub ofiarnych, przy czym nacisk położono na identyfikację prawdopodobnych adresatów owych ofiar. Powtórzono tu poglądy o wierze w życie pozagrobowe, konieczność wyposażenia zmarłego m.in. w odzież, ozdoby i broń potrzebne w zaświatach oraz o lokalizacji świata zmarłych na podstawie orientacji zwłok złożonych do grobu. Jeszcze raz powrócił wątek znalezisk torfowych i rzecznych, na które składały się wyłącznie ostrza siekier. Znalezisk tych jest na tyle dużo, że należy zastanowić się nad rolą, jaką pełniły rytuały, których przejawem była depozycja zabytków. O szczególnym znaczeniu siekiery zdają się świadczyć rytmy odkryte w Skandynawii oraz na płycie znalezionej w grobowcu w Anderlingen, przedstawiającej prawdopodobnie zmarłego adorującego bóstwo kobiece i męskie. To ostatnie przedstawione jest jako postać trzymająca w ręku oprawioną siekiere, natomiast bóstwo kobiece trzyma w ręku misę lub sierp. Autor zastanawia się, czy skład skarbów może odpowiadać atrybutom owych bóstw, tzn. czy można wśród nich zidentyfikować przedmioty przeznaczone dla jednego lub drugiego z nich? Przejście od inhumacji do ciałopalenia w środkowej epoce brązu znacznie zmienia charakter inwentarzy grobowych i trudno z-

identyfikować typowo męskie lub kobiece zestawy, ponieważ większość zabytków pojawia się w obu typach grobów. Można próbować takie zależności badać na podstawie skarbów, np. tych, na które składały się przede wszystkim ozdoby „kobiece”. Na szczególną uwagę zasługują skarby grupy Bahrendorf/Klein Hesebeck i Kronshagen. Depozyty te to prawie wyłącznie ozdoby rąk i szyi, które tworzyły specyficzne zestawy, składające się z jednego lub dwóch przedmiotów cenniejszych i kilku mniej wartościowych. Autor nie podaje szczegółowo, a szkoda, w jaki sposób wartość taka została oszacowana (rozmiary zabytku? waga? czasochłonność wykonania? specyficzny stop? walory estetyczne?). Skarby te były deponowane jednorazowo, nierzadko w metalowym naczyniu. Autor wysuwa hipotezę, że są to albo dary dla bóstwa kobiecego, albo części wyposażenia używanego podczas procesji i obrzędów, które wyłączano z obiegu w celu uniknięcia jego profanacji. Z bóstwem męskim związane byłyby natomiast znaleziska siekier, zastąpione z czasem przez groty oszczepów, co interpretowane jest jako zmiany w sferze religijnej i pojawienie się obok bóstwa męskiego, związanego z panowaniem nad pogodą i żywiołami, boga-wojownika.

Niewątpliwym walorem pracy jest doskonale przygotowany, szczegółowy i z pewnością kompletny katalog znalezisk uzupełniony świetnymi ilustracjami oraz mapami przedstawiającymi rozprzestrzenienie poszczególnych typów zabytków.

Autor porusza, choć niestety w wielu przypadkach nie rozwija, ciekawe wątki dotyczące interpretacji znalezisk siekier, uważanych przecież za symbole władzy w epoce brązu, a więc zawierających różnorakie i bogate treści symboliczne. Potwierdzają to chociażby niezwykle interesujące źródła skandynawskie, do których Autor prawie w ogóle się nie odnosi, poprzestając jedynie na rycie z Anderlingen. Mimo tych uwag, omawiana praca stanowi wartościowe źródło do poznania przedstawianej grupy zabytków, a próby interpretacji kontekstu ich odkrycia, dość rzadko podejmowane w publikacjach serii PBF, tym bardziej zasługują na uznanie.

Justyna Baron

Adres Autorki:

Dr Justyna Baron
Instytut Archeologii
Uniwersytet Wrocławski
ul. Szewska 48
50-139 Wrocław